

Politikatik zer itxaron kulturari

Joxe Azurmendi

Gizarte desintegratua gara. Politikoki. Linguistikoki. Ez dugu ahaztu behar, zein koinaturatan egiten den kultur lana. Gu hemen gizarte txikitua gara. Nazionalki. Sozialki. Kulturalki. Belaunaldien arteko segipenean bertan. Historia ere puskatuta daukagu. Puskatuta daukagu, euskalduna edo baskoa izatea zer den kontzeptua bera. Nik uste dut, gutako bakoitza ere barrutik puskatuta bizi garela, Goethe-ren bi arimatan ez, baina mila joratan, kontraesanetan.

Interesatzen ote zaio Euskal Herriko gehiengoari euskal kultura? Berreskurapen kulturala? Ziur-ziur ez dakit. Baietz ematen du. Estatistika kontua litzateke. Dena dela, hemengo politika, oraingoz, errealitate edo fikzio horren gainean dago eraikita. Helburu bezala, berreskurapen kulturalak, berrintegrazio politikoak, sozialak, printzipioz bederen onartua dirudi Nafarroako zein Estatuaren Komunitate Autonomoko erakundeetan, nahiz

gero Alderdiek modu desberdinetan ulertu eta metro desberdinez neurtu. Hemen bildu garenok ere, fikzio edo itxaropen horretan gabiltza lanean eta borrokan, bakoitza bere modura.

Bada zerbait. Beharbada praxian ez (praxian ez du ematen ezer asko denik). Baina gutxienez bai desiderata batzuk aitortzeko unean, besterik ez bait dizuet egingo, HBko jendeari mintzo natzaiola kontu eginez.

Politikatik zer itxaron kulturaren, aurren-aurrenekoa, esango nuke, beregaintasunaren onarpena dela kultur lanari eta kultur lanetako jendeari. Kultura eta kultur lana autonomoak dira politikatik. Ez da hemengo eta oraingo problema. Aspaldian dirudi zaila mundu guztian politikaren eta kulturaren arteko uztarpenak, erabateko absorzio edo subordinazio gabe. Ez da Alderdiren batzuen bakarrik ere problema hori. Nolabait dena bait da politika. Baina nolabait dena da kultura orobat. Sentiera politiko batzuentzat, kultur lan askok bibolina jotzea besterik ez dirudi nonbait. Kulturgintza batzuetatik, alderantziz, erraz imagina nezake, zenbait politikak inkultura eta basakeria hutsa eman behar duela. Ez da milagro, HBko zenbaiti agian ez erraza egitea, barruti kultural batzuen autonomia ezagutzea (literatur molde batzuen adibidez) edo ekintzen batzuen, Agintearen babespean agertzen direnean bereziki, "Euskal Hitz" erakusketak berak esaterako, edo beste hainbat arte eta kultur ekitaldi ofizial guztiz positibo.

Ez da orain xehetasun polemikotan edo bizantinotan sartzeko tenorea. Badakigu denok, autonomia absoluturik ez dagoela. Berezi egin beharko liratekeela kultura bera eta haren erabilera politiko oportunistak, manipulazioak: obra batek senti eta pentsa-mundu bat espresatzen duela (ez horregatik Alderdimundu bat), etab., eta gizartean ezer humanorik ez dela neutro azken finean. Hori utzi eta, kulturaren manipulazio gehiegi dagoelakoxe hain zuzen alde orotatik, kulturgintzan orain biziki sentitzen den desideratum bat, horixe duzue: kulturako espazio libreak errespetatzea, salbatzea, Alderdiek eta erakunde politikoek ez inbaditzea mesedez. Are, azken urteotan aski urritu bait dira espazio horiek, berriak sortzea.

Ekologia kultural arazoa da. Zurrumbilo politikoan ito behar dugu denok bestela. Dena politika bihurtuko zaigu.

Problema askotako problema da hori: piska bat pausatu egingo gara. Kulturako jendeak izan ditzake bere eritzi politikoak (normalean izan egingo ditu) eta publikoki azaldu ere egin ditzake (hainbat eratan azalduko ditu normalean). Horrek, ordea, ez du esan nahi kulturako jendea, batez ere bere kulturana espreski ez Alderdi-politika batekotzat egin nahi izaten duena, Alderditartzat har litekeenik, ez pertsona hiritar gisa eta ez idazle, artista, filosofo, poeta gisa; alderditartzat jo haren obra.

Herri honetan, alabaina, politiko batzuegan batez ere, eta guztiz bereziki berak Alderdiren baten barruan eta aparatuetan aktibo diren intelektual batzuegan (intelektualaren zentzu zabalean), grina izugarria dago gaur-egun edozein beste intelektual ere opzio politiko jakinekin identifikatzeko. Ez dago libratzerik. Nahitaez, izan beharra dago ABkoa edo XZkoa. Ez dago egoiterik eliza gabe, bere santu, dorre eta kanpaiekin, liturgia eta intzentsuekin.

Gauza simplea funtsean: politikero horiek ez dute toleratzen espazio kultural autonomorik. Menpegabezia intelektual mito bat iruditzen zaie. Beraiek utzi egin bait dute (seguruenik ondo egin dute), ezin dute eraman orain beste batzuek ezberdin egitea, edo ez dutela egin pretenitzea. Ez dute ulertu nahi, bat egon litekeela bere pentsamenduekin eskuin-eskuinean, eskuineko Alderdiekin zerikusirik batere gabe; ezkerrean, ezkerreko Alderdietatik arras menpegabe eta Alderdi arazoekin ezaxolatu: ezkerrean dagoen bere pentsamendua bere-berea duela eta berca bakarrik.

Ahaiko edo hurkotasun erlatibo posibleek hemen ez dute ezer probatzen. Ez dituzte ezertan justifikatzen identifikazio edo konfusio horiek. (Sanbenitoren bat jartzeko izaten da jeneralean). Erlatiboki ahaidea mundu guztia da. Eta hurbiltasun edo urruntasunaren zenbaita neurtzea ikuspuntutik egoten da nonbait. Ikastolak "politikoak" ote dira? Ana Ariz-entzat antza ETaren oso parekoak eta hurbilekoak; beharbada haren perspektibatik diferentzia handirik ez da somatzen ahal ikastoletako

edozein andereño eta haur-eskola baten eta komando armatu baten artean. Baina Ana Ariz-ek horrela modukorik esanda eskandalizatzen den zenbait abertzale guztiz "razional"ak, ez du gauza bertsu egiten, berak sinpatiarik ez dien sektoreekin? Sinpatiarik ez zaienei bakarrik ukatu gura izaten bait zaie beraien berak ahal izatea, derrigor beste edozeren eraskin edo zintzilikario izan gabe. Denak zaku bateko.

Beharbada guzti hau harrigarria irudi dakizueke, hain zuzen gaur eta zuen aurrean esateko. Baina, ondo ulertzeko (alegia, marfilezko dorrea errebindikatzen denik, ez uste izateko), hurrengo puntuarekin batera ikustea komeniko da.

Bigarren desideratua oso loturik dator eta elkarrizketa-izpirituaren eskabidea da politikoei. Elkarlanarena. Utz kultura bere protagonistek protagoniza dezaten. Politikoei eta politikak, Sastre-ren teatroari, Atxaga-ren literaturari, Sadaba-ren filosofiari, ez diote ezer gehitzen. Non gehitu dezaketen, lan horien ikustekoan bakarrik da, arte horren, literatura edo pentsamendu horien argitasun eta ondorio sozialetan, herrigintza libre eta bariatuan baten barnean kulturagintzak bere lekua potentzia dezan. Desintegrazio egoeraren aitortzatik abiatu gara. Kultur politikoki, honek esan nahi du, egiten den lan asko eta asko, herri honetan, lakaripean gelditzen dela galduta. Isolatuta. Ez dugu lortzen Sadaba eta Atxaga eta Sastre eginbide batean izatea denak parte, mahaikideen adibideaz jarraitzeko. Elkar aberastea, osatzea. Oasi bat bezala da bakoitza bere inguruarekin mortuan. Oasi batean beduino batzuk bizi dira irakurle, bestean beste batzuk, eta ez dago komunikaziorik.

Arazo horrek alde diferente asko du. Ez naiz ausartuko, kulturako jendearen guraria bezala eskatzera politikoei kulturaren plangintza bat. Hiritar bezala exigitu egin nahi nuke hori. Politikoen obligazioa da, ez grazia. Betetzen ez duten obligazio bat, nahiz eta aspaldi agindu zen Jaurlearizatik, egin eta *berexhalaxe* emango zela ezagutzera. Badu zortzi bat urte. Obligazioak dira orobat plangintza bati eta proiektu bati dagozkion gainera-koak ere: koordinazioa, kontrola eta segizioa, etab. Zentzu apur bat ere, proiektuetan. Zeren-eta gu ez bait gara faraoiak.

Piramideak egiten kasta genezakeen diru guztia, diru alferrikaldua da, barrioko faraoitxoren baten haizekeriak gorabehera. Baina orain ez zen obligazioak aipatzeko ordua.

Kulturako jendearen desideratum bat, aldiz, ongi izan liteke, sofritzen dugun defizit kulturalagatik ere, Alderdiek eta erakunde publikoek dialogo eta lankidetasun izpirituz joka dezatela beren politika kulturallean. Irekitasunez. Esan nahi bait da: instrumentalizatu eta alderdikorki aprobetxatu nahi izan gabe kultur ekintza eta txanda eta pertsonaia guztiak. Hemen ere, besteen intolerantziak ez dio inori bere itxikeria justifikatzen. Errurik ez duenak bota behar baldin bada lehenengo harria, gaur ere harririk inork bota gabe joan gintezke menturaz denok etxera. Hobe da, ez gara horretara etorri. Kulturgintzatik, izpiritu irekixeago bateko giroa, ez Alderdiren batengandik, hain zuzen Alderdi guzticngandik desideratuko genuke horregatixe, inor salbuetsi gabe. Piska bat giro sanoagoa lanerako.

Logikoak izan beharra dago: berrintegrazioa baldin bada jomuga, ezin gara ibili desintegrazioa egunoro areagotzen.

Ez ilusoak eta ez optimistak izan gintezke halere. Dagoen giroa, badakigu nolakoa den. Politikoak, ez dut uste kulturginen eritziez, kezkez, gizartearen kontzeptuez asko arduratzen direnik inon munduan. Zer egin, nola jokatu, beste nonbait ikasten duzue hori politikoek. Hemen gertatzen dena da, politikoak, arrazoi partikularrengatik, agintean daudenak batez ere, sentibera direla "intelektualen" kritikekin. Oso irritu, minbera. Txispak botatzen dituzte. Baina horrek ez dauka zerikusirik intelektualen eragipen sozialaren ipuin famatu horrekin. Eragingen bat agian badute: ez boterean, hori seguru. (Medioak bai, izan lezake: egunkariko artikulua edo TBko kritikak kezkaraz lezakete politikoa, liburuak apenas). "Intelektualak" sekula ez dira historian politikoaren gorteko bufoiak baino gehiago izan. Gehienetan, gutxiago. Gutxi batzuetan, morroi, egunari truke. Hori ez da orain bestela izango. Gutxiago Euskadin. Baina horrek ezingo du eragotzi, desideratum ahul bat besterik ezin izan baledi ere, izan dadila gutxienez desideratum bat, hementxe eta oraintxe: Kultura politiko ireki bat nahi genuke gure herrian, dialogozalea,

kritika eta eztabaidalaria, positiboa, ekintzalea, lan eta lehia-kidetsua.

Beren artean elkarlan gehiago, kultur gizonekin elkarriketa gehiago, desideratuko genituzke politikatik eta politikoengandik. Ez bata, ez bestea dago asko. Garaikoetxearen lehenengo Jaurlaritzatik hasita, hizkuntz eta kultur politika, hitz gogorra da, barka, baina sektario bat markatu zen, Big Brother estiloan. Keinu batzuk, abiotxo batzuk egon dira beste sentidoan gero, baina eredu funtsean ez da aldatu ahal edo nahi izan. Egia esateko, hasiera txar harekin, giroa ez da geroz eta txarragotu baino egin. Zaila egon da eta dago elkarriketa. Dena dela, zer axola zaizkigu orain erruak eta errudunak? Zuekin ari naizenez, elkarriketarako gutxienez alde bi behar izaten omen da. Eta, urte guztiotan, alde batak zaildu egin badu, besteak apenas erraztu duzue, ezta? Onik inori ekarri ez dioten agresibitateak eta zakarkeriak desarroilatu dira batzuetan HBn.

Ez da salomonikoak izateagatik, erruak alde bietara banatzen badituzte, baizik ez aspertzeagatik, iraganari bueltak ematen. Geroa da kontua. Geroan ere, alabaina, elkarriketa eta elkarlana ez dira errealitate izango, asmoak izan baino alegia, utopia moral faunak izango dira, beti deitatzeko ditugun nazio berregintzaren, berreskurapen linguistiko eta kulturalaren, berrintegrazioaren filosofia politikoa garbi definituta ez dagoen artean. Horregatik, aurreko desideratum biak bateratuz (kulturaren autonomia eta elkarriketa izpiritua kulturagintzan), horiek bi desideratum poetikoak bezala izan dira, hirugarren desideratum bat agertuko dut, hau propioki politikoa. Zein kultur politika nahi genuke itxaron?

Askotan esaten da, euskara aurrera ateratzeko militantzia beharra dagoela eta bla-bla. Artea eta kultura produzitu, hori ezin duela Gobernuak egin, beraiek egin beharko dutela artistek eta kulturaginek eta literatoek. Herri hau aberatsa dela inizatibatan, etab., askotan esaten da.

Gauza bat dago begien bistan: herri hau berregingo bada, zirkuito batean hiru momentu bereziz, aurrena jendearen kontzientzia eta gogoia beharko da, inizatibak sortzeko eta parte

hartzeko. Bigarren, inizatiba eta proiektu horiek beharko dira. Ideiak gehi ausardia eta irudimena. Hirugarren, proiektuon gestoreak eta laguntzak beharko dira. Politikoa eta gobernu, (1) kontzientzia hura bizten, zuzperten, ikusi nahi genituzke, aprobetxatu nahita baino; (2) inizatiba eta proiektu haiei laguntzen, bermatzen, indartzen beren mugatasunetik gizartera hedarazten; (3) alderantziz, ahalik eta gutxien ikusi nahi genituzke berak inizatibak hartzen eta proiektuak asmatzen. Nahikoa ikusi ditugu harro hasi eta laster degeneratzen, subentzionatu ordeztatu asmatu egin diren inizatibak, cuts diezaien kontzientzia sozialik gabe, euskaraz produzitzen eta kontsumitzen den beste guztiarekin proportziorik batere gabeko luxu iraingarri eginda, euskararen alde omen den diru publiko bat arras alferrikalduz. Justifikatuak al dira HABEren argitalpenen, *Eguna* eta *Hemen* proiektuen kostuak? Produktuaren zein etekin dute? Honelako filosofia batek ondorioak erakutsi beharko lituzke plangintzan, beharbada pedagogian ere. Eman dezagun euskararen berreskurapenerako Institutu bat eratu nahi dugula. Ba, ikus errealtatea: kazikada hutsa izango litzateke, hizkuntz irakaskuntzako fabrika bat antolatzea. Batetik, euskara ikasi nahi dutenen kontzientzi moduak, oso desberdinak dira (motibazioak, etab.). Antipedagogikoa litzateke guztientzat irakaskuntza tipo berdina programatzea. Beste hainbestetsu irakasleekin daukagu, bestetik: horietako askorentzat "euskara irakasteak" ez bait luke gramatika bat eta lexiko bat trebeki irakastearen sentido soila izan behar, kulturegintza eta berregintza (berrintegrazio) sozial sakonago eta zabalago batena baizik. Alde honetatik ere, eskola mota eta pedagogia diferenteen lorapena, elkarren lehian, ahal izango litzateke administrazioetik bultzatu eta begiratu, efikaziagatixe hain zuzen besteak beste. Eta, gero, emaitzen segipena egin egin behar da. Ez dago, frakaso politiko eta administratibo bat estaltzeagatik, frakaso linguistikoa ezkututzerik.

Mailapen hori hiru momentutan, eta hirugarrenean eta aurrenekoan bakarrik politikoak interbenitzen (Gobernu, Alderdiak), ez da preferentzia populista partikularren batzuen kontua. Lehenengo, denok badakiguna, dago arrazoiak: euskal kultura ez dela egingo Kultur Ministeritza batetik *per ukas*. Berdin, euskara

ez dela Euskararen Idazkaritzatik salbatuko. Euskotar jendearen kontzientziak salbatu beharko duela. Kontzientzia honek ez duela geroz eta itxaropentsuagoa ematen. Horrek izan beharko lukeela, medio guztiekin zaindu eta bizkortu beharrekoena Jaurlaritzatik. Euskararen zerbitzu politikoen egiteko larriena edozein Alderdi abertzalerentzat. Pozik aitortuko dizuet, HBko edo HB inguruko jendeak egin duela, nire ustez, ahaleginik handiena Alderdi guztien artean, Jaurlaritzak berak ere baino gehiago, euskararen alde kontzientzia kolektiboa bizten, jendea animatzen, gogoak berotzen. Baina hemen tranpan harrapatuta gaude: ordenuko politikoak mugida tipo guztien izu eta beldur zoro gorri bait dira, desordenuko politikoek dena "politizatu" egiten omen diezuelako. Ondorioz, kanpainak eta mitinak eta hauteskundeak muntatzea ia beren biziko lanik inportanteena duten politikoak, euskararen alde inolako mugidarik antolatzeko uzkur-muzkur dira, beti muturtsu. Zakurra eta katua bezala gabiltza.

Prezio altuegia ari zaigu kostatzen. Nekagarria da. Jende baliozko gehiegi kiskaldu zaigu. Proiektu on gehiegi lardaskatu. Historia luzea da. Historia guztiek izaten omen dute irakurketa modu bi gutxienez. Horregatixe ez zaigu interesatzen orain, berriro, ez bata, ez bestea. Horregatixe izan behar du euskaltzale denon desideratua, desideratum gutxienez, kultur inizatiben ugaritasun libreak, administrazioak herri-ekimen horren zerbitzuan diharduela, beti ere kulturgileen beren protagonismoa sustatuz, goi-koordinazio orokorra eta finantziaketa ziurtatuz, eta ez oro bere zakuan hartuz.

Esatea da errazena, halere, kulturgintzako batentzat oroz goitik. Ez da hori boterearen eta politikaren kontzeptu tradizionala (nahiz eta Sailburuak "Ministrari" deitu). HBrentzat ere signifika lezake problemarik. Eta problema bat partikulariki hain zuzen HBrentzat apika. Izan ere aspaldiko joera eta konfusioa da Europa-n, sozialismoan eta ezker batean batez ere hain zuzen, publikoa eta estatala (instituzionala) kontzeptuak nahastea. Berdinketa arras faltsua. Ikastolen eta eskola "pribatuen" arazoan, adibidez, gera liteke nahasketa engainagarria, publikotasuna indartu nahirik Estatua potentziatuz. Nolanahi ere orain

ez zait adibidea bera axola (hilargia seinalatzen duen hatza), filosofia orokorra baino, publikotasuna eta Estatua ez konfunditzeko. Oker berdina, ridikuluagoa bakarrik, publikotasuna eta instituzio autonomikoak berdintzea da. Batzuek horretantxe espezializatuak ematen dute.

Estatua, neure gusturako, gutxiena ere, beti gehiegi. Kulturgingintzan, esan nahi dut. Hortik bigarren arrazoia, politika ez enpresari, baina plangile eta laguntzaile baten alde. Goazen martxan, euskal kulturarekin nazka-nazka eginda bukatu behar dugu bestela euskaltzaleok. Euskara mengelto dago. Babestu eta zaindu egin behar da. Indartu egin behar da. Horregatik AEK erkin bat dagoen tokian, HABE mardo bat sortzen da. Irrati batzuk euskaraz bazeuden, lan polita egiten zuten (baina "pribatuak"): haiei lagundu ordez, berriak sortzen dira, "nazionalak" (lehengoen pertsonala sakeatuz). Telebista sortzen da. Sariketak. Bekak. Negutegiko kultura artifizial aterpetar bat sortzen da. Kristalezko kanpai aseptiko batean desarroilatzen da euskara. Dena babestua. Garbia, neutroa, instituzionala, batadun txurixuria. Antzua. Mortal aspergarria. Pentsamendu eta konpostura ofizialaren liturgia eliztarra. UZEI zegoen, baina "freinatu" egin behar zen, K. Mitxelena-ren proiektu (falta)ri preferentzia emateko. Gauzak ez dira presaka egin behar. Gero laguntzea tokatu zen, baina aldatu egin da: UZEI gaur ez da sortu zen hartarako (sortzaileek emigratu egin behar izan dute proiektutik). *Bateginik* kanpaina entseiatu zen, Alderdiek lardaskatu bakarrik egin zuten dena. Okerrena da, Alderdiak gabe ezer egiterik ez dagoela, eta Alderdiekin ez gehiago. Kulturgingintzako hemengo politikari zerbait egozten badiogu, beraz, dena absorbitu nahia da, irentsi, urrupatu, protagonizatu, edo anulatu. Orain Ikastolekin dago problema. *Ibilaldia*-ren istilu horiek, hementxe Bizkaian. Historiarik ridikuluena beharbada *Euskararen Eguna*-rena izan da. Gerra aurreko tradizioa zen (1927-1936). Berriro ekin zitzaion gerraostean. Urte pare batean ondo egin zen. 1985ean norbaiti bururatu zaio, egun horrek instituzionala izan behar duela. Ez dago betiko endredatzaileen eskutian uzterik. Oso ondo: Legebiltzarrak bapatean 20 milioi libratzen du, instituzionala izango da eguna, diskurtsu hunkigarriak egin dira.

Etortzen da eguna eta ezer ez. Ia hurrengo urtean akordatu ere inor ez da egin arazoarekin. Kito. Horrelaxe galdu da Euskararen Eguna. Eskuetatik inori kendu, instituzioek hartu eta, umeak panpina bezala, utzi. Euskal Egunkariarekin dauzkagu oraintxe berriro buruhaustekak. *Prawda* eta *Osservatore Romano* arteko beste buletin ofizial bat izango ote dugu hori ere? Intzentsu eta kloroformo usainezko euskal kultura hau jasateko modurik gertzen ez zaigunean, zein subkulturatarara ihes egin beharko dugu euskal kultura normal bat ikusi nahi genukeen euskaltzaleok, ez "Europako hizkuntza zaharrena" museo batean, edo indio batzuk erreserban?

Nolanahi ere, gogoeta guztion sentido betea, baldintza bat aurretiaztzuz bakarrik atzeman daiteke. Baldintza hori gogoratuz hasi ditugu hitzok: oraino badagoela gure guztion mundu eskuar edo komun bat, guztion helburua Euskal Herriaren bizitza dela azken finean, euskal kultura bat irrikatzen dugula denok, euskarak denok elkartzen gaituela nolabait oraindik. (Seguru, ez atzo bezala: dena kanbiatzen da, eta hori ere bai). Izan ere, euskarak ere iada, egia balitz, elkartzen ez gaituela, gutxiago gaituzte geografiak, instituzioek, odolak, arrazak edo ez dakit zerk, elkartzen. Ezerk ez gaitu elkartzen orduan. Engoiti aitortu beharra dago, nazionalismoa definitiboki gainditurik eta sentido gabeturik geratu dela. Naziorik ez dago. Helburu nazionalik ez dago. Amaitu da, betiko Arana Goiri-ren zikloa, karlisten eta liberalen periodo berri bat hasten da, eskuin-ezker, hots, problema ez da Euskadi, Europa da, edo "eskualde ekonomiko" atlantiko bat.

Beharbada justu horixe bait da batzuei gertatu zaiena. Hainbeste amorr, hira, sumin gaitzekin, hainbeste instituzio, demokrazia, legalitatearekin, Euskadi-rik gabe geratu dira. Beren Euskaditxoarekin. Bunker barruan itxita, Europa-ra begira. Beste inorekin ez dute elkarrizketarik ere nahi. "Euskarak ere ez gaitu elkartzen", esaten dute: alegia, euskararen ere ez dugu elkartu nahi.

Mundu honetan, aginteak eta botereak ezin eman dituen gauzen artean, badago bat, sofritzeak eta borroka egiteak para-

doxa batez hobeto irakasten duena nonbait: askatasuna da. Bakoitzak barnean daramagun askatasun askatzailea. Bihotz pozoinduak, alferrik da: ez daukanak, ez du ematen. Izpiritu askatasuna, askatasun publikoen arima, kreatiboak izan daitezzen. Argiarenganako eta munduarenganako samurtasuna. Bihotz apalaren zabaltasun konfiatua, gizonarekin, geroarekin.

Eta alaitasuna, kulturgintzak bizitza argitzeko behar duen alaitasuna, libertatearena bakarrik izan daiteke lorea.

Ezin ukatuko dugu, inoiz baino zailagoa dagoela, eta problematikoago bihurtu dela. Halere inportantea da, euskararen arazoan batasuna aitortzen jarraitzea, batasuna exigitzea, batasuna egiten ahalegitea. Euskarak bat gaitzala (eta ez euskarak bakarrik: euskarak sinboliza dezala, batzen gaituen guztia). Izpiritu doilorra izaten da, bere barrunbeko kaldarkeria beltz gaintezinean, kontrarioari bere zeintasanaren uko egitera makurtzen dena, ez hitz, ez arrazoi, ez elkartasun hari onartuz. Izpiritu nobleak ez ditu diferentziak fronteraztat hartzen. Fronterak ez ditu gaintezintzat hartuko.

Zuci, HBkoei, gogoeta kritiko bat eskatu didazue eta eskerrik asko, zilegi badut oraindik azken desideratum bat adieraztea, desideratum honekintxe bukatuko nizueke: beste inork egin nahi ez badu herri honetan, zuen izenagatik bederen, errebindika ezazue zuek batasuna. Errebindika ezazue itxaropena.

J.A.